

Maroevičeva knjiga je bila tako v času prve objave kot tudi še danes aktualna in uporabna tako za vsakdanje delo muzealcev kot tudi za oblikovanje novih vizij v muzealstvu, saj združuje tako praktične napotke in načela kot tudi teoretske premisleke. Odlična strukturna členitev s številnimi podpoglavji je dobro izhodišče tudi za univerzitetne pedagoge, ki lahko k že obstoječi vsebini za potrebe poučevanja muzeologije dodajajo nova spoznanja. To je res uvod v najzlahtnejšem pomenu besede, ki močno nagovarja, da kdo napiše še enako zlahtno nadaljevanje.

Mojca Ramšak

Katja Hrobat Virloget: *V tišini spomina: »Eksodus« in Istra.* Koper: Založba Univerze na Primorskem; Trst: Založništvo tržaškega tiska, 2021, 315 str.

Izr. prof. dr. Katja Hrobat Virloget v knjigi *V tišini spomina* obravnava kompleksne tematike preseljevanja in priseljevanja v Istro ter italijanski eksodus po drugi svetovni vojni. V osrčju dela sta vprašanji »Kdo bi prostovoljno zapustil svoj dom, svoje korenine in življenje?« in »Ali so migracije res bile tako prostovoljne?«. Avtorica se osredotoča na spomine tistih, ki so ostali v Istri, in tistih, ki so vanjo prišli. V ospredju so zgodbe in čustva ljudi, v katerih se posredno odražajo družbene in politične razmere. Njeni sogovorniki (53) so slovenski in italijanski Istrani ter priseljenci iz južnih republik nekdanje Jugoslavije. Za knjigo je značilno sprotno vpletanje pričevanj intervjuvancev v posamezna poglavja in s tem smiselno dopolnjevanje zgodovinskih podatkov. Glavna vodila dela so spraševanje o »prostovoljnosti« povojnih migracij, zapletenih odnosih med različnimi etničnimi skupinami na danem prostoru in fluidnosti istrske identitete, predvsem pa je avtorica hotela dati glas ljudem, katerih zgodbe se ne vklaplajo v nobenega od glavnih regionalnih nacionalnih diskurzov in ki tako do sedaj niso bili slišani.

Na začetku navede metodologijo dela ter nekaj ključnih konceptov in orodij, ki jih uporablja. Opisuje potrebo, da se po nekem številu slišanih žalostnih zgodb od sogovornikov nekoliko distancira, da se slišane zgodbe razčistijo, in to primerja z izkušnjami Nicole Lapierre, ki je raziskovala judovske spomine na holokavst. Obe se zavedata, da privzem take distance prinaša tveganje, da te imajo sogovorniki za nevhvaležneža.

Kasneje nas sooči z zgodovinskimi dejstvi, pregledom diskurza o »eksodusu« (gre za izrazito italijansko poimenovanje, ki v slovenskih in hrvaških študijah ni v uporabi) v slovenskih raziskavah ter tekmiškimi diskurzi o tem, kdo je večja žrtev. Istra je v 20. stoletju padla pod kar pet različnih oblasti. Istra in del Notranjske, Goriška in del Dalmacije so leta 1920 z rapalsko pogodbo prešli pod Italijo. Sledili sta dve desetletji fašističnega terorja, asimilacijske politike, prepoved slovenščine in hrvaščine v vseh javnih ustanovah in poitalijančevanje šol. Po drugi svetovni vojni je bilo s pariško mirovno pogodbo februarja 1947 ustanovljeno Svobodno tržaško ozemlje. Po Londonskem memorandumu oktobra 1954 je cona A padla pod Italijo, cona B pod Jugoslavijo in

posledično je bilo možno optiranje za italijansko državljanstvo ter obvezen odhod v Italijo. V slovenskih obalnih mestih je bilo pred drugo svetovno vojno prebivalstvo večinoma italijanske narodnosti, kar 90 odstotkov. Leta 1957 pa je bilo v Kopru le še 7,7 odstotka, v Izoli/Isoli 8,15 odstotka in v Piranu 15,7 odstotka Italijanov. Ocene števila migrantov iz Istre se gibljejo med 200.000 in 350.000 (pomembno je sicer vedeti, da se je dosti Italijanov na novo priključena ozemlja priselilo šele pod fašizmom). Mesta so se skoraj popolnoma izpraznila, v njih pa je ostalo le še 10 odstotkov Italijanov, tedanje oblasti pa so spodbujale priseljevanje ljudi iz Slovenije in širše Jugoslavije.

240

Bralec je nadalje seznanjen s problematiko delineacije etničnih identitet v multikulturnem obmejnem okolju, kjer je identiteta fluidna/hibridna oziroma nedefinirana (pogosto so se ljudje imeli preprosto za »Istrane«, ki ne pripadajo večjim državnim tvorbam), s kolektivnim kriminaliziranjem Italijanov kot fašistov, z ustrahovanjem in bradlegovanjem, ki so ga bili deležni, ter z ukinitvijo italijanskega kulturnega življenja in brisanja njihove dediščine. Prisoten je bil tudi strah pred novim režimom, v katerem je italijanski položaj obrnjen in nič več privilegiran. Zaradi vsega tega so se mnogi odločili oditi.

Med branjem se preprano srečujemo z izrazi »optant«, »optiranje«, »ezul« in »rimast«. Beseda »optant« (tisti, ki je imel možnost izbire – oditi ali ostati) je, kot je v knjigi razloženo, varljiva, saj mnogi Italijani zaradi zgoraj omenjenih nevdržnih povojnih okoliščin niso imeli velike izbire in so se odselili. Vseeno je optiranje tudi mnogim Slovincem in Hrvatom predstavljalo priložnost za novo izbiro nacionalne identitete zaradi ekonomskih ali političnih razlogov. Beseda optant je tesno povezana z izrazom »ezul«, ki pa v italijanščini pomeni izganca; takšno je namreč v Italiji razširjeno poimenovanje za optante (slednjega termina Italijani ne priznavajo), »rimast« pa označuje Italijana, ki je v Istri ostal.

Na koncu knjige je govora o spominih na procese izseljevanja in priseljevanja, o spominu na »šop ključev« vseh izpraznjenih stanovanj v določeni ulici, ki so ga prejeli nekateri posamezniki, da so lahko izbirali, v katero se bodo vselili. Govora je tudi o simbolnih ter družbenih mejah med »domaćimi« in priseljenimi Italijani, o odnosu do okolja in dediščine ter vprašanju, kako živeti skupaj s temno platjo preteklosti. Z izpraznitvijo obalnih mest se ni le popolnoma spremenila etnična podoba prebivalcev, ampak se je vzpostavila tudi nova socialna realnost, v kateri je dominanten jezik postala slovenščina. Tisti Italijani, ki so ostali, so postali »tujci doma«, odtujeni od svojih družinskih in kulturnih vezi, a so se kljub temu mnogi prilagodili. Gradilo se je nova predmestja, iz katerih so se premožnejši izselili. Ena večjih tragedij italijanskih Istranov je prav nesprejetost – tujci so bili povsod, kamor so prišli. Italija beguncev nikoli ni zares sprejela; ti so bili dolgo nastanjeni v taboriščih s slabimi življenjskimi razmerami, brez večjih možnosti za začetek novega življenja, mnogo jih je tudi emigriralo v čezoceanske dežele, prav tako pa je italijanska država pozabila na tiste, ki so ostali. Povrh vsega med ezuli in rimasti vlada malone sovražen odnos, poln medsebojnih obtoževanj in trpkosti, sploh s strani nekaterih ezulov, ki rimastov pogosto sploh ne dojemajo kot prave Istrane in nasploh prezirajo vse danes v Istri živeče ljudi.

Bralcu je ponujen zanimiv pogled oz. nekakšen dokaz za masovno menjavo prebivalstva istrskih mest; to je vidik celoletnega življenja z morjem, npr. v Piranu,

kjer izven turistične sezone vladata mrtvilo in depresija, pravo nasprotje krajev, kjer ljudje z morjem živijo celo leto. Avtorica nam razloži, da je to posledica tega, da večina prebivalcev obmorskega življenja še ni zares ponotranjila, saj tam živijo le generacijo ali dve, in v premislek poda tudi pomorske izraze v slovenščini, ki mnogokrat izvirajo iz istrskobeneškega narečja italijanščine, ne pa iz same slovenščine. To priča o tem, da je bila obalna prebivalstvena struktura nekoč precej drugačna. Prav tako o tem nemo priča beneška arhitektura, četudi žal pogosto zanemarjena (pri tem zanemarjanju oziroma rušenju, ki se vleče še iz Jugoslavije, je šlo verjetno tudi za poskuse brisanja dediščine oziroma izkoreninjanje starih demografskih struktur).

Avtorica se dotika identitete v Istri, katere temelj je hibridnost (»ne Slovenci, ne Hrvati, ne Italijani, ampak Istrani«), a je hkrati izključujoča do priseljencev, še posebej tistih iz držav bivše Jugoslavije. Kot so bili kompleksni in raznovrstni vidiki odseljevanja in »prostovoljnosti« odločitev za odhod, so bili in so kompleksni odnosi med prebivalci v Istri. Zgoraj je že omenjen skrhan odnos med tistimi, ki so odšli, in tistimi, ki niso, avtorica pa pokaže tudi, da je podobno mnenje (kot ga je bilo nekoč oz. ga je ponekod še danes moč zaslediti pri Italijanih) o Slovanih kot ljudeh na nižji stopnji razvoja dejansko razvil obalni konglomerat prebivalstva (Slovenci, Italijani, Hrvati, kasneje iz neistrskih krajev priseljeni »forešti« in vsi vmes) o priseljencih iz južnih republik nekdanje Jugoslavije in o Albancih. Ti ljudje so v Istri »ultimativni drugi« in veljajo za kulturno in jezikovno neprilagojene. Takšen odnos do priseljencev lahko opazamo tudi drugod po Sloveniji in nenazadnje po Evropi. V tem smislu je knjiga koristna, ker nam riše vzporednice med situacijami, do katerih pogosto pride pri večjih prebivalstvenih spremembah, in med problematikami, ki se tukaj često pojavljajo. Prav vključitev te, zadnje migrantske skupine, predstavlja dodano vrednost dela.

Avtorica istrskega »eksodusa« ne obravnava kot osamljen fenomen, temveč ga, naslanjajoč se na številne sorodne evropske študije, postavi v širši kontekst povojnega evropskega dogajanja, kjer so se marsikje izvajale čistke in izseljevanja ljudi, ki so pripadali poraženim narodom. Knjigo bi moralo prebrati čim več Slovencev, saj so v našem šolskem kurikulumu omenjani povečini »le« zločini fašizma pred in med vojno (kar je seveda prav), velikanske demografske spremembe v Istri, ki jih obravnava to delo, pa so po navadi omenjane skopo ali pa sploh ne. Zmožnost empatije mnogih domačih bralcev bo verjetno nekoliko okrnila zavest o tisočletni romanski vladavini v tem prostoru, kjer je bil Slovan le malovreden kmet, ki je služil bogati romanski meščanski gosposki, kar je kulminiralo v vzponom fašizma, aroganca, ki jo nekateri Italijani še vedno kažejo z neločevanjem med enimi in drugimi Slovani (*schiavi*) oziroma metanjem vsega vzhodno od svoje meje v isti koš, pa k temu tudi ne bo prav pripomogla. Delo Katje Hrobat Virloget kljub temu ni poziv k obratu zgodovine za 180 stopinj, saj tematika ni črno-bela in so žrtve pravzaprav na vseh straneh; poziva le k bolj celostni obravnavi in predvsem pogovoru o povojnih dogodkih v Istri, daje glas do sedaj neslišanim tragičnim spominom ljudi, ki so ostali zunaj glavnih ideoloških tokov, ter nas uči, da je preteklost treba videti v njeni mnogoplastnosti, kar s seboj prinaša tudi spoštovanje do spomina *drugega*.

Ana Tuljak